

Csibi-Fekete Ágnes (1988) klasszika-filológiai tanulmányait a Pécsi Tudományegyetemen végezte. Kutatási területei: Aias öngyilkosságának ikonográfiája; Kerényi Károly és Kerényi Magda levélhagyatéka.

Kerényi Károly és a pécsi ókortudomány az 1920-as és 1930-as években

Csibi-Fekete Ágnes

„Pécsnek és Baranyának antik múltja van, s kívánatos, hogy ezzel a múlttal való szoros kapcsolatát meg is őrizze”

Kerényi Károly klasszika-filológus, vallástörténész, a görög mitológia nemzetközi hatású tudósa volt.¹ Tudományos munkásságát először középiskolai tanárként és egyetemi magántanárként végezte Budapesten, majd 1934-ben kinevezték a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Klasszika-filológiai Intézetének professzorává, ahol hat éven át tanított.²

A pécsi Egyetemi Levéltárban őrzött, az 1920-as és 1930-as évekre vonatkozó egyetemi tanrendekből és tanácsülési jegyzőkönyvekből kirajzolódik Kerényi Károly és Pécs kapcsolatának számos, eddig ismeretlen vonása. Kiderül például, hogy Kerényinek már korábban, az 1920-as évek elején is szerepet szántak az akkor alakuló pécsi egyetem klasszika-filológiai Tanszékén. A továbbiakban egyrészt arról lesz szó, hogyan alakult a pécsi klasszika-filológiai Tanszék története az újjászervezés alatt álló pécsi egyetemen 1923 és 1924 között, beleértve azt is, hogy *kik* és *milyen* szerepet szántak neki. Másrészt arról, hogy e frissen felfedezett forrásokból miképpen rekonstruálható Kerényi oktatói és tudományos szervezői tevékenysége Pécsen.

A 20. század elején négy tudományegyetem működött Magyarországon: Budapesten, Debrecenben, Kolozsváron és Pozsonyban. Az első világháborút lezáró Párizs környéki békeszerződések közül a trianoni békeszerződés új határokat szabott Magyarországnak, amely ezentúl már nem volt része a Monarchiának, s így a négy tudományegyetemből kettő határon túlra került. A pozsonyi székhelyű Erzsébet Tudományegyetem működése így – a kolozsvárihoz hasonlóan – lehetetlenné vált, ezért az egyetemet új székhelyre, az 1919/20-as tanévre Budapestre, majd 1921-ben Pécsre helyezték át.³ Az egyetemi képzés négy fakultáson indult meg, ezek egyike volt a Bölcsész-, Nyelv és Történettudományi kar. Az első tanévnyitóra 1923 októberében került sor. A húszas, de a harmincas évek elején is felmerült az a gondolat, hogy a harmadára zsugorodott országnak nincs szüksége négy tudományegyetemre, ezért többször fenyegette a „megcsonkítás” vagy a „bezárás” veszélye a pécsi egyetemet.⁴ Ebbe a sorba illeszkedik a pécsi kétágú klasszika-filológiai szak története is. A pécsi egyetemen – a pozsonyi minta alapján – 1923-ban két önálló tanszéken folyt a filológiai képzés: egy latin és egy görög ágon. Az utóbbi a „klasszika-filológia, különös tekintettel a görög filológiára” címet viselte. A korszak kultúrpolitikájának tendenciáit, amelynek legfontosabb hívószavai közé tartoztak a vallásos, nemzeti szellemű nevelés és a hungarocentrizmus, valamint az 1924-es tanügyi reformot is szem előtt tartva a pécsi egyetemen többekben, például a kar vezetőiben is felmerült az a gondolat, hogy szükségtelen a pécsi egyetem bölcsészkarán két önálló klasszika-filológiai tanszéket finanszírozni. A 20. század elején ugyanis sokan úgy gondolták, hogy a latin műveltség hagyomány oktatása fontos területekről (természettudományos tárgyak, élő idegen nyelv) vonja el a figyelmet. Másrészt a korszakban kibontakozó nacionalizmus felerősítette az ókori anyag és a latin nyelv visszaszorításának igényét. A tanítás középpontjába a nemzetismereti tárgyak kerültek.⁵ Mindezen igények nyomán született meg 1924-ben az a közoktatásügyi reform, amely visszahozta ugyan a gimnáziumokba az ógörög nyelv oktatását, a három középiskolai típus közül azonban csak a humán gimnáziumokban lehetett ógörögül tanulni. Ezek alapján nem meglepő,

hogyan a kar vezetőiben is felmerült a kérdés, hogy érdemes-e a pécsi bölcsészkaron két önálló klasszika-filológiai tanszék fenntartani.

1923-ban Vári Rezső klasszika-filológust, a pécsi görög tanszék tanárát kinevezték a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem professzorává, a megüresedett klasszika-filológiai tanszékre.⁶ Vári távozásával a pécsi egyetem bölcsészkarán megüresedett a görög filológiai tanszék. A nyilvános, rendes tanári állás betöltésére a kar 1924 tavaszán pályázatot hirdetett,⁷ jóllehet az év legelején a tanszék betöltése még egyáltalán nem volt magától értetődő. Az újjászervezés alatt álló pécsi bölcsészkaron ugyanis ebben az időben nem volt ókortörténeti tanszék. Thienemann Tivadar dékánhelyettes, a német nyelv és irodalom tanára 1924 januárjában írásban tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi minisztert arról, hogy a pécsi bölcsészkar hosszas mérlegelés után úgy döntött, a megüresedett görög filológiai tanszék terhére létrehozza a – régészettel és numizmatikával egybekötött – ókori történelmi tanszékét, s oktatóknak már meg is hívta a debreceni egyetem tanárát, dr. Alföldy (sic!) Andrászt. A kezdeményezést a következőkkel indokolta:

Karunknak ezen elhatározását szükségessé tette az a körülmény, hogy karunkon az ókori történelemnek még mind- ezideig nincsen képviselője, ami nem csak a világtörténelem, hanem a klasszika-filológia tanulmányi körében is igen érezhető hiányt jelent. Dr. Alföldy András személyében a kar e tanulmányok képviselőjére egy olyan szakembert kívánt magának megnyerni, ki élete tudományos főladataul Pannónia történelmi megismerését tűzte ki magának.⁸

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium azonban nem járult hozzá a tanszék meghívás útján való betöltéséhez, ragaszkodott ahhoz, hogy pályázatot hirdessenek.⁹

A pályázatban összesen négyen vettek részt: Szabó Miklós, az Eötvös József Collegium tanára, klasszika-filológus, Marót Károly középiskolai tanár és a szegedi egyetem tanára, klasszika-filológus, Lajti István könyvtárnok és az akkor mindössze 27 éves Kerényi Károly, gimnáziumi tanár. A Kar 1924. november 25-én döntött, és a négy pályázó közül első helyen végül Szabó Miklóst szavazta meg a pécsi egyetem klasszika-filológiai tanszékére. Kerényi Károly a harmadik helyen végzett.¹⁰

A szavazás előtt egy nappal, november 24-én Halasy-Nagy József filozófus különvéleménye formájában – Thienemann Tivadaré mellett – egy másik javaslat is megfogalmazódott a pécsi klasszika-filológiai tanszék betöltésének ügyében. Halasy-Nagy a tanszék aktuális helyzetét a következőképpen írta le:

[...] egyetemünkön ma nincsen egyetlen klasszika-filológia szakos hallgató sem, sőt az egyetem tiz esztendő fennállása alatt ilyen össze-vissza kettő [!] akadt és tanszékünk van ilyen ugyancsak kettő. A középiskolai reform miatt min[d] kevesebb a valószínűsége annak, hogy ezen a szakon a hallgatók száma szaporodni fog. S talán nem titok az sem [...], hogy annak idején különösen azért lett a klasszika-filológiának két tanszéke, mert magasabb tudományos érdekek azt tanácsolták, hogy egyetemünk úgy Gyomlay mint Vári kartársainkat a magáénak mondhassa. Most Vári eltávozott, s mint látjuk nem egykönnyű a helyét betölteni. A tekin-

tetes Kar már egy ízben úgy is határozott, hogy ezt a tanszékét az ókori történelem tanszékévé szervezi át. Tehát a Kar maga mondta ezzel a második klasszika-filológiai tanszékét nélkülözhetőnek. Ezzel szemben a hallgatóság számára és a tárgy fontosságára való tekintettel is sokkal kívánatosabb volna, ha a régóta nélkülözött magyar irodalomtörténetnek volna párhuzamos katedrája. Hiszen magyar irodalomtörténetet minden hallgatónk tanul kivétel nélkül és a speciálisan magyar nemzeti tudomány megérdemelné a két katedrát, különösen, amikor ezen a szakon még magántanárunk sincs, aki kiegészíthetné a rendes tanár előadásait egyben-másban.¹¹

Halasy-Nagy tehát a Kar 1924 januárjában megfogalmazott álláspontjához csatlakozott, s javasolta, hogy a görög filológiai tanszékét egyelőre ne töltsék be, hanem a felszabadult összeget egy másik irodalomtörténeti tanszék megalapítására és finanszírozására használják fel. Hivatkozott az alacsony hallgatói létszáma, az új közoktatási reformra,¹² s arra a vélelmezett prioritásra, hogy a klasszika-filológiai tanszék helyett egy újabb magyar irodalomtörténeti tanszékét kellene létesíteni. S bár azt mondta, hogy a klasszika-filológiai tanszék felfüggesztését csak ideiglenes állapotnak tekinti, a tanszék ellen felhozott súlyos érvkészlete alapján felmerül a kérdés: ugyan milyen indokkal gondolta volna később visszaállítani az önálló görög filológiát a pécsi egyetemen? Mindenesetre a négy pályázó közül Kerényi Károlyt, akit egyébként korábban ígéretes, fiatal tehetségnek nevezett, külön is megemlíttette:

Az így ideiglenesen elveszített második klasszika-filológiai tanszék pótlásáról pedig oly módon gondoskodjék, [...] hogy Kerényi Károly budapesti főgimnáziumi tanárt szolgálattételre egyetemünkhöz rendelje akár a szervezendő tanárképző-intézet, akár az egyetemi könyvtárhoz. S ez a szolgálattételre való kirendelés mindaddig érvényben maradjon, amíg karunk a második klasszika-filológiai tanszék illetményeivel ismét nem rendelkezik.

Megjegyezte egyebek mellett, hogy a felmerült jelöltek közül Kerényit és Szabó Miklóst tartotta a meghirdetett tanári állás betöltésére alkalmasabbnak, legalábbis érdemlegesnek.¹³

Halasy-Nagy álláspontjához csatlakozott a pécsi bölcsészkar dékánja, Weszely Ödön is, s a második klasszika-filológiai tanszék terhére létrehozandó második irodalomtörténeti tanszék mellett érvelt. Weszely kultúrpolitikai felfogása jól illeszkedik Klebelsberg nemzetpolitikai stratégiájához, s érvelésében szemléletesen érhető tetten a korszakot jellemző hungarocentrizmus is:

A magyar irodalomtörténet oly fontos nemzeti tárgy, mely megérdemli, hogy egyetemünkön két művelője is legyen. A magyar irodalomtörténetet nekünk magyaroknak kell intenzívebben művelni, mert ezt a külföld nem teszi. A hallgatóság szempontjából is ezt a nagyobb jelentőségű, nemcsak azért, mert erre jelentkezik a legtöbb hallgató, hanem azért is, mert ezt a tárgyat valamennyi szak tanárjelöltje köteles hallgatni. Ezzel szemben a klasszika-filológiát a külföld is műveli, s így az nem elsősorban magyar kulturális feladat, de egyébként is mindenütt a világon, és így nálunk is mind-

inkább veszt a klasszika-filológia a maga jelentőségéből. Az új középiskolai reform szintén inkább a modern nyelveknek kedvez. Ennélfogva a mi kis egyetemünkön teljesen elegendő egy klasszika-filológiai tanszék, különösen ha annak oly kiváló képviselője van, mint dr. Gyomlay Gyula. Ezen kívül azonban a tanárképzés szervezésével kapcsolatban egy középiskolai tanár [talán éppen Kerényi?] is beosztható melléje, aki elláthatja azt a munkát, mely a II. klasszika-filológiai tanszékre hárulna.¹⁴

Gyomlay Gyula, a pécsi klasszika-filológiai tanszék nyilvános rendes tanára és igazgatója a korábban idézett érveken felül egy másik szempontot is kiemelt különvéleményében a második klasszika-filológia tanszék helyzetére és az ott alkalmazottak szerepére vonatkozóan: „egyetemünk [...] egyik – tudományos szempontból – fontos követelménye, hogy a kétágu klasszika-filológiai tudomány két, állandó alkalmazott nyilvános rendes tanárral legyen képviselve.”¹⁵ Gyomlay tehát alapvetőnek tartotta – mindenekelőtt tudományos szempontból – az újjászervezés alatt álló pécsi egyetemen a klasszika-filológiai tanszék megüresedett ágának betöltését. Szabó, Marót, Lajti és Kerényi valamennyien a tanítványai voltak, s a tanári állásra mind a négyüket (tudományos és/vagy tanári érdemeik tekintetében) érdemesnek tartotta. A jelöltek közül végül mégis kiemelte Kerényi Károly nevét:

Kötelességemnek tartom azonban minden egyéni szimpátiától függetlenül kijelenteni, hogy a tiszta tudományosság szempontjából mind tartalmi, mind formai tekintetben a legjelentékenyebbnek, – mert leginventíósabbnak és a legeredményesebbnek – határozottan a legfiatalabb pályázónak, Kerényi Károlynak munkásságát tartom [...] s hogy a magam részéről egyetemünk jövője szempontjából az ő kinevezését tartanám legelőnyösebbnek.

Hozzáfűzi, annak ellenére, hogy a megüresedett tanszékre Kerényi Károly kinevezését tartja a legelőnyösebbnek, „tudományos szempontból a többi három pályázó is elég biztosítékot” nyújthat a jövőre nézve. Majd, mégis állást foglalva, így folytatja: „Aggódva gondolok azonban arra, hogy Kerényi Károlynak esetleges mellőzése esetén őt a jövőben is végképp elveszthetnők...”¹⁶

Miután tehát 1923-ban a pécsi görög filológiai tanszék professzorát, Vári Rezsőt kinevezték Budapestre, a megüresedett tanszék sorsával kapcsolatban három lehetőség merült fel: (1) betöltik a görög filológiai tanszéken a megüresedett tanári állást, (2) a tanszék terhére létrehozzák a régóta nélkülözött magyar irodalom tanszéket, vagy (3) az ókortörténeti tanszéket. Nehezen vitatható, hogy mindhárom változat érdemi kísérlet volt. Hangsúlyozandó, hogy mind a klasszika-filológiai tanszéken megüresedett tanári állás betöltése, mind a tanárképző intézet megszervezése és az egyetemi könyvtár felállítása kapcsán komolyan felmerült a fiatal Kerényi Károly neve. A görög filológiai tanszékre kiírt pályázatot ugyan Szabó Miklós nyerte, 1924 decemberében Halasy-Nagy különvéleménye nyomán azonban, amellyel a bölcsészkar dékán, Weszely Ödön és az egyetem rektora, Mihálffy Ernő is egyetértett, az egyetemi vezetés úgy határozott, hogy megszünteti a Klasszika-filológiai Intézet görög ágát, s a Kar végül helyettesítések útján oldotta

1. kép. Kerényi Károly 1938-ban.

A kép hátoldalán Kerényi kézírásával: „Katókanak [Kerényi Katalin (1923–1997), K. K. lánya], 1938 karácsony, Apu.” PIM, F.11976. Fotó: Csehi-foto, Pécs

meg az oktatást.¹⁷ Annak ellenére, hogy Kerényi ekkor még nem került Pécsre, az egyetemen már komoly nevet szerzett magának.

Kerényi 1926-ban a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen a görög–római vallástörténet magántanára lett. Magántanári előadásait, a legendás péntek esti órákat, péntek délutánonként, 6 és 8 óra között tartotta. Egy évvel később, 1927-ben jelent meg Tübingenben a *Die griechisch-orientalische Romanliteratur in religionsgeschichtlicher Beleuchtung* című műve, amelyben a hellénisztikus regényirodalmat vallástörténeti összefüggésben elemezte. Ez a munka meghozta számára a sikert a magyar és a nemzetközi tudományos közéletben egyaránt. Ennek köszönhetően megválasztották a Philológiai Társaság társelnökének, valamint az *Egyetemes Philológiai Közöny* társszerkesztője lett, s hivatalát egészen 1934-ig töltötte be. 1933-ban, Némethy Géza nyugdíjba vonulásakor a budapesti egyetem ugyan Kerényit bízta meg a Klasszika-filológiai Tanszék vezetésével, a megüresedett pozíció végleges betöltésekor mégis Huszti József esett a kar

választása.¹⁸ A döntés oka abban keresendő, hogy Kerényi és tudományszemlélete, amelynek programját 1930 januárjában a Philológiai Társaság LV. közgyűlésén a *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című előadásában foglalt össze, népszerűtlen volt az okortudomány akkori légkörében. Kerényi ugyanis nem értett egyet az okortudomány szűken magyar célú, a bizantinológiára és a magyarországi latinságra koncentrááló kutatási programjával, amelyet Moravcsik Gyula, a magyar célú klasszika-filológia egyik élharcosa ezekkel a szavakkal foglalt össze:

Itt az ideje, hogy [...] tétovázás és távoli ködös célok kergetése helyett minden erejét a magyar érdekű kutatásnak szentelje, annál is inkább, mert ez a célkitűzés nem új, hanem annak gyökerei saját múltja hagyományaiban rejlenek. [...] Mi a görög tanulmányoktól is elsősorban és főképpen magyar célú és magyar érdekű kutató munkát várunk, mert meggyőződésünk szerint ezt nemcsak a „vér szava” kívánja, hanem egy magasabb magyar szellemiség kiteljesülése is.¹⁹

Moravcsik e gondolatai Kerényi *Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok* című előadására reflektáltak, melyben Kerényi az alábbiakban látja a klasszika-filológus tudományos érdeklődésének legfontosabb mozgatóerejét:

[...] az antik életnek az utánérzésben és szellemi lemásolásban is rendkívüli lehetőségei azok, amelyek bennünket legszerényebb, legzavarosabb, másodlagos és depraválódott emlékeihez is áhítatos gonddal és megbecsüléssel nyúlni készítenek. Mert az antik élet mindig nagy valamiben: egyéniségekben, társas alakulatokban, művekben, intézményekben, gondolatokban, történelekben, az életben magában. S ott, ahol végképp megszűnt más sajátosságosan és elsősorban nagystílusú lenni, jön a bizánci, újlatin modern filológiák működési köre, más szempontokkal, feladatokkal és értékekkel. [...] Azt a mély érdekeltséget, melynek megszólalását a nemzeti tudományokról beszélve a vér szavának neveztem, a klasszikus filológusnál az antikvitással való összenövés magyarázza meg. Amint a jelen világ elkerülhetetlenül összetevőnk, úgy kell, hogy az antik világ is lényeges összetevővé váljék benne: ez a tudományos termékenységnek egyszerre tárgyi és lelki feltétele. [...] Ezért kell az emberiségnek lelke egy részével az antikvitásban mindig elmerülve lenni: minden nemzedék új érzékenységgel lép hozzá és új színeket nyer vissza belőle.²⁰

A Kerényi és Moravcsik között húzódozó nézetkülönbség áthidalhatatlan volt. Ahogy Szilágyi János György összefoglalta: „Ennek a vitának [...] persze az eredménye nem lehetett más, mint hogy Kerényit kidobják. A kidobásnak akkor az elegáns módja az volt, hogy nem Pestre nevezték ki, hanem a pécsi egyetemre.”²¹

Így Huszti József kinevezése miatt Kerényi Pest helyett Pécsen kapott tanári állást. Az egyetemen a húszas évekhez képest a harmincas évek elején több változás is történt. Gyomlay Gyula, a pécsi Klasszika-filológiai Intézet tanára és igazgatója 1932. szeptember 1-jével nyugdíjba vonult.²² A bölcsészkar azonban továbbra is szükségesnek tartotta a megüresedett klasszika-filológiai tanszék fenntartását. Kol-

tay-Kastner Jenő bölcsészkaros dékán úgy fogalmaz, hogy a klasszika-filológiai tanszék egyébként is csak „maradványa” a hajdani (ti. kétágú) tanszéknek, a klasszika-filológiai képzés ellehetetlenítése pedig egyet jelentene a bölcsészkar megcsönkítésével. A tanszék betöltésének előkészítésére kijelölt bizottság tagjai Halasy-Nagy József filozófus és Holub József történész voltak.²³ Halasy-Nagy a Klasszika-filológiai Intézetben az 1933/34-es tanévben görög irodalomtörténetet, míg Holub *Horatius és Tacitus* címen antik auktorolvasás-órákat tartott.²⁴ Mindketten azt javasolták, hogy Kerényit hívják meg a megüresedett állásra.²⁵ Halasy-Nagy – mint szó volt róla – Kerényit már az 1920-as években is „ígéretes tehetségnek” nevezte, azonban a tanszékvezetői állás betöltésére akkor még túl fiatalnak gondolta. Mindenképpen szükségesnek tartotta volna azonban a fiatal kutatót az akkoriban újjászerveződő pécsi egyetem számára ilyen vagy olyan módon megnyerni. Gyomlay, az akkori Klasszika-filológiai Intézet igazgatója is méltatta Kerényi tudományos munkásságát, s Halasyhoz hasonlóan ő is, akár a tanszékvezetői állás révén, akár másképpen, de Kerényi foglalkoztatását szorgalmazta. Csaknem tíz évvel később, 1933 februárjában azon a kari ülésen, amelynek tárgya a klasszika-filológiai tanszék betöltésének ügye volt, Halasy-Nagy és Holub József bizottsági munkája nyomán született kari határozatban a következők hangzottak el Kerényi Károlyról:

A bölcsészeti, nyelv- és történettudományi kar által kiküldött bizottság előadói jelentéséből kitűnően dr. Kerényi Károly oly kiváló és nagy súlyú tudományos s irodalmi munkásságot végzett, hogy nevezettnek egyetemünk részére való megnyerése a nem szakértő megítélése szerint is csak nyereség lehet. Amellett vitán felül áll az, hogy oly fontos és tudományos szempontból rendkívül nagyjelentőségű tanszéknek, mint a klasszika filologia tanszék, mielőbb való betöltéséhez, egyetemünknek igen nagy érdekei fűződnek és igen nagy érdekei fűződnek ahhoz is, hogy az egy olyan minden tekintetben kiváló tudóssal töltsék be, amilyennek az előadói jelentésből kitűnően dr. Kerényi Károly egyetemi magántanár mutatkozik.²⁶

Kerényiről az 1920-as években Pécsen kialakult kép tehát mit sem változott: „kiváló” és jelentős tudományos munkát végző tudós, megszerzése a pécsi egyetem számára „nagy érdek” és „nyereség”. Ebből kifolyólag nem meglepő, hogy 1934. július 18-án Kerényit kinevezik a klasszika-filológiai tanszék nyilvános, rendkívüli tanárává,²⁷ aki a szolgálati esküt 1934. szeptember 19-én tette le,²⁸ s tanári tevékenysége az 1934/35. tanév első félévében vette kezdetét a pécsi egyetemen. Gyomlay Gyula még nyugdíjba vonulása után is, egészen az 1936-os tanév végéig oktatott a szakon, s elsősorban auktorórákat hirdetett: a diákok jellemzően Vergiliust (*Vergilius Aeneide az elocutio szempontjából*), Tacitust (*Tacitus Annalesei*), Cicerót (*Cicero de oratore*, *Cicero de imperio*,²⁹ *Cicero de officiis*), Homéroszt (*Odysszeia*) és Xenophónt (*Sokrates emléke*)³⁰ olvastak nála.³¹ Kerényi 1936 júliusától, Gyomlay végleges visszavonulása után lett csak az egyetem nyilvános, rendes oktatója.³² 1936 májusában ugyanis a bölcsészkaros dékán, Halasy-Nagy József előterjesztette, hogy Kerényit rendes nyilvános tanárrá nevezzék ki, amelyet Kerényi „lelkiismeretes és nagysike-

rú” tanári működésével, valamint magas színvonalú és eredményes tudományos munkásságával és külföldi szereplésével, előadásaiival indokolt:

Két éve, hogy lelkiismeretes és nagyszerű tanári működést fejt ki közöttünk, s ezenkívül nagyarányú tudományos munkásságát is látható eredménnyel folytatja. Kinevezése óta megjelent szerkesztésében az Egyetemes Történet első kötete (Ókor), melynek egy részét írta is. Bevezetést írt a „Horatius Noster, Magyar Horatius” című kiadványhoz. A magyar tudományosság hírnévét öregbítette, mikor 1935.-ben Frankfurtban és a firenzei papirologiai kongresszuson, továbbá 1936.-ban a római egyetemen előadást tartott.³³

Kerényi jelenléte gyökeres változásokat eredményezett a Klasszika-filológiai Intézet működésében. A bölcsész-kari tanrend arról tanúskodik, hogy az intézet neve az 1934/35-ös tanévben megváltozott: a Klasszika-filológiai Intézet helyett Ókortudományi Intézet szerepel.³⁴ Nem sokkal később pedig a klasszika-filológiai kurzusok tanrendi elnevezése is módosult: a „görög-latin philologia” kifejezést felváltotta az „ókortudomány”.³⁵ Ennek megfelelően a kurzusösszetételben is megfigyelhető a változás. Kerényi általában három típusú kurzust hirdetett meg minden szemeszterben: egy általános előadást (*Bevezetés az ókortudományba, Római irodalomtörténet, A görög szellem története, Görög vallás, Római vallás*), egy auktorral vagy egy problémakörrel foglalkozó szemináriumot (*Horatius, Homeros, Platon Symposium, Vergilius Aeneis VI, Hesiodos, a görög filozófia és művészet kezdetei*), végül egy szövegolvasó szemináriumot (*Antik szövegismertetések magyarázata, Görög filozófiai szövegek olvasása, Válogatott római szövegek*) és/vagy egy ókortudományi gyakorlatot.³⁶ Ebből is látható, hogy Kerényi a pécsi egyetemen kísérletet tett egy olyan ókortudományi szemlélet megteremtésére és művelésére, amelyben rajta kívül csak kevesen hittek, s amelyre Budapesten nem kapott lehetőséget. Akár az intézet nevének megváltoztatását, akár a kurzusösszetétel újragondolását tekintjük, a változtatások egyértelműen Kerényi tudományfelfogásával hozhatók összefüggésbe: az ókor emlékeinek összetett, nemcsak filológiai, hanem vallástörténeti, régészeti, történelmi, művészettörténeti megközelítése tükröződik benne.³⁷ A Tanítóképző Intézetben az Ókor-történelem és Archeológia Tanszéken meghirdetett kurzusai is erről az ókortudományi szemléletről tanúskodnak.³⁸ Ez részben annak az ókortörténeti tanszéknek a megvalósulása, amelynek megszervezésére Thienemann Tivadar még 1924-ben javaslatot tett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, s amelyre a kar meg is hívta Alföldi Andrást. A tan-

2. kép. Szerb Antal és Kerényi Károly kiránduláson, Olaszországban, 1935. Rónay László (1937–2018) közvetítésével Amerigo Tot (1909–1984) hagyatéka. PIM, F. 2636

szék mindössze két félévig, az 1937/38 tanév 2. és az 1938/39 tanév 1. féléveiben működött. Az 1934. október 24-én tartott kari ülésről készített jegyzőkönyvből kiderül, hogy Kerényi az Ókor-történelem és Archeológia Tanszéket a régebbi, második klasszika-filológiai tanszék tárgykörében némiképp módosult utódának tartotta. A tárgykörmódosítást pedig örömmel üdvözölte:

A tárgykör-módosítás helyesen érvényesítené elméletben azt az ókortudományi álláspontot, mely az ókor nyelvi hagyományai mellett képzőművészeti emlékeinek és történelmének is egyenlő figyelmet szentel.

Az így újonnan életre hívott Ókortörténelem Tanszéken Kerényi ókori történelmet, antik történetírók és szónokok műveit, valamint régészetet is tanított.³⁹ Kerényi az Ókortudományi Intézetben és az Ókortörténelem Tanszéken végzett intézetigazgatói és oktatói tevékenysége mellett (Koltay-Kastner Jenő távollétében) az olasz tanszéken is tartott helyettesítő órát például *Dante és Vergilius* címmel,⁴⁰ az 1938/39-es tanévben pedig az egyetem bölcsészkarán dékáni, majd dékánhelyettesi feladatokat is ellátott.

Kerényi az egyetemi órákon túl is részese lett diákjai életének. Egyik tanítványa, Cser Lászlóné visszaemlékezéseiben a következőt olvashatjuk:

Kerényi Károly professzorom szerette Pécsset. Azon hat év alatt, amíg az egyetemen tanított, a Tetyén lakott a Graef család szőlőjében emelt szép, a pécsi szőlővidékre jellemző teraszos villában. Egyszer meghívta az egész szemináriumot. Ropogós perccel és hűvös sörrel kínált bennünket. Felejthetetlen szavaival tette emlékezetessé azt a langyos tavaszi délutánt.⁴¹

Kerényi ismert volt arról, hogy tanítványaival közvetlen, szoros kapcsolatot ápolt. Ez Pécsen sem volt másként: a teraszos villában vendégül látott szemináriumi csoport párhuzama a pesti hallgatók kis társaságával vasárnaponként a budai hegyekben rendszeresen megejtett kirándulásoknak, ahol a professzor rendszerint hegymászás közben is előadásokat tartott.⁴² Cser Lászlóné férje, Cser László is Kerényi kedves pécsi tanítványainak körébe tartozott, akivel az emigrációban töltött évek alatt is levelezésben maradt. Cser visszaemlékezéseiben arról olvashatunk, hogy a professzor „nagyon szerette a Mecseket, [amely] a görög hegyekre emlékeztette [őt]”, s többször tartott a pécsi hegyekben „élményszerű” Platón-olvasást.⁴³

Pécsi tanítványai tehát rajongtak érte, és megragadottsággal hallgatták előadásait. Kerényi tanítványához és jó barátjához, Gulyás Pálhoz írt leveleiből ugyanakkor képet kapunk arról, hogy Kerényi nem volt elégedett az elért eredményekkel. 1940. február 2-án Kerényi előadást tartott Debrecenben, a Déri Múzeumban *Szellem és költészet* címmel. Néhány nappal később kelt levelében „zavartalan jóérzéssel” gondol vissza Debrecenre, a debreceni hallgatóságára, „akik – mint fogalmaz – mind felüdülést jelentettek nekem, főképpen Pécs, az annyira kevésbé magyar és kevésbé emberi (a kettő Debrecenben egy) Pécs után”.⁴⁴ 1940. május 22-én írt levelében az előadásoktól, hallgatók dolgozataitól és ügyeitől terhelt pécsi mindennapok magányáról panaszkodik Gulyásnak, pedig „egy-egy szabad félórám – írja – szívesen fordítanám emberekkel való érintkezésre, ha ilyenek itt volnának. Nem marad más hátra, mint írásban érintkezni azokkal, akiket becsülök és akik barátaim, de sajnos távol vannak”.⁴⁵ Leveleiből úgy tűnik, pécsi működése nem lehetett maradéktalanul kielégítő számára, ugyanis nem találta meg azt a szellemi közeget, amelyben hosszú távon jól érezhette volna magát. S bár a levelekből úgy látszik, a Pécsen töltött éveket Kerényi számára nem lehet sikertörténetnek nevezni, mégis érdemes megjegyezni, hogy tanítványai között a később Olaszországban neves vallástörténésszé váló Angelo Brelichet is megtalálhatjuk, aki doktori értekezését Kerényi pécsi doktori hallgatójaként még magyarul írta. Az értekezés *A triumphator* címmel Pécsen jelent meg 1937-ben.⁴⁶ Továbbá a már említett kedves tanítványnak, Cser Lászlónak a Kerényiről írt visszaemlékezéseiben azt olvashatjuk, hogy Kerényi soha nem felejtette el első pécsi tanári éveit, s „egy beszélgetés[ük]ben [Kerényi] tudatosan állította, hogy ott indult el [az] a munka, ami később teljesedett ki”.⁴⁷ A látszólagos ellentmondásokból kitűnik, milyen óvatosan érdemes olvasni egy-egy egykorú vagy későbbi beszámoló sommás megállapításait.

Az oktatói és kutatói tevékenység mellett Kerényi tudományos szervezői feladatokat is ellátott. A köréje csoportosuló Sziget-mozgalom „pécsi száműzetésének” éveiben bontakozott ki, amely az antik örökségben keresett megoldást a 30-as évek válságára. Kerényit nem a menekülés, hanem a kivonulás gondolata fűtötte: az ókortudományt a jelen megértésének

és megváltoztatásának eszközévé akarta tenni. Saját korának kérdéseire az antikvitásban keresett és remélt választ. A *Sziget* antológia szerzői közé tartoztak hazai és külföldi tudós, filozófus, költő barátai, köztük pécsi kötődésű barátja, a művészettörténész Fülep Lajos is.⁴⁸ Úgy tűnik, Kerényi Pécsen is megkísérelt létrehozni „egy szigetet”, és a szűkösre szabott keretek között tulajdonképpen meg is tette. A mozgalomtól remélt együttműködés azonban végső soron nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.

Kerényi a Pécsen töltött évek alatt megindította a Kétnyelvű Klasszikusok című sorozatot, melyben 1935-től 1944-ig összesen tíz kötet látott napvilágot. Részt vett a *Műhely* és a *Pannonia* folyóiratok megszervezésében és munkájában, s utóbbi 1935 és 1943 között a pécsi egyetem és a Dunántúl tudományos folyóirataként jelent meg.⁴⁹ Kerényi már a legelső számban publikált, *Gondolatok Dionysosról, Walter Otto könyvéhez* címmel, majd 1938-ig több alkalommal is jelentek meg tanulmányai a folyóiratban.⁵⁰ 1935-ben megválasztották a lap szerkesztői közé, az indoklás szerint „a folyóirat szellemi szintjének emelése érdekében”.⁵¹ Kerényi feladata a „Pannonia kutatási rész szerkesztése” volt.⁵² Az alapító szerkesztő, Koltay-Kastner Jenő már a folyóirat megindítása előtt hangsúlyozta, hogy a lap „főleg a Pannonia-kutatás programját tűzné céljául a föld- és néprajzi, nyelvészeti, archeologiai, gazdaság- és művészettörténeti, historiai és egyéb vonatkozásban”,⁵³ mivel a pécsi egyetemnek ebben az időben az volt a célja, hogy a Dunántúl-kutatás élére álljon. Ez a koncepció határozta meg a lap arculatát 1935 és 1937 között. 1938-ban azonban az egyetem oktatói és a folyóiratot támogatók nyomására a *Pannonia* arculata „tartalmilag némileg átalakult”, kevesebb lett benne „az archeológia és több a közérdekű s egyetemünk sokoldalú munkásságát feltüntető cikk”.⁵⁴ 1939-ig több alkalommal jelent meg olasz és német nyelven írt publikáció a folyóiratban, ami nemzetközi jelentőséget kölcsönzött a lapnak. A támogató szervezetek azonban emiatt anyagi hozzájárulásuk megvonásával fenyegették a lapot. A rektorhelyettes, Birkás Géza szerint „Pécsen ugyanis érthető okokból nem tartják kívánatosnak azt, hogy az egyetemi folyóiratban német nyelvű közlemények jelenjenek meg” – a nyílt bírálattal az ekkoriban egyre növekvő, azonban nemkívánatos német politikai és gazdasági befolyásra utalt.⁵⁵ Kerényi persze sem a folyóirat arculatváltásával, sem az idegen nyelvű publikációk megszüntetésével nem értett egyet, hiszen:

a részleges ókortudományi jelleg az, [...] amely a folyóiratot itthon és külföldön is előnyösen tette ismertté. Ennek köszönhető az, hogy a Pannonia az egyetem számára fontos csereértéket képvisel, amelynek segítségével számos intézet jut hozzá külföldi folyóiratokhoz. Ez a jelleg harmóniában van a nemesebb értelemben vett helyi érdekekkel is, amennyiben Pécsnek és Baranyának antik múltja van, s kívánatos, hogy ezzel a múlttal való szoros kapcsolatát meg is őrizze.⁵⁶

Érvei azonban süket fülekre találtak, s Kerényi 1938-ban utoljára, a *Religio Academici* című tanulmányával szerepelt a *Pannoniában*. A Keszthelyi Nyári Egyetem kapcsán is összetűzésbe került az egyetemi vezetéssel. Az 1934-től nyaranta megrendezésre kerülő nagyszerű, idegenforgalmi és tudo-

mányos nézőpontból is jelentős eseménysorozatban Kerényi is több ízben adott elő, 1935-ben például *Antik szellem magyar földön* címmel. 1939-ben azonban a pécsi egyetem rektora, Birkás Géza homályos pénzügyi, adminisztrációs és nemzetközi nehézségekre hivatkozva bejelentette, hogy Keszthelyen megszűnik a nyári egyetemi rendezvénysorozat. Kerényi a végleges döntés megszületése előtt a kari tanács ülésén még elmondta, hogy „az egyetemi tanácsnak nem lehet célja egy fontos dunántúli kultúrintézmény megsemmisítése”, de tiltakozása haszталannak bizonyult.⁵⁷

Kerényi tehát a pécsi egyetemen töltött hat éve alatt aktív oktatói, kutatói és tudományszervezői feladatokat végzett: a pécsi klasszika-filológiai tanszéken teljesen új, az ókor emlékeinek nemcsak filológiai, hanem vallástörténeti, régészeti, történelmi és művészettörténeti megközelítését hangsúlyozó ókortudományi szemléletmódot honosított meg. Ennek a látásmódnak a nyomai még évtizedekkel később, a tanszék jelenkori működésében is visszatükröződnek. Annak ellenére, hogy neki magának végül nem sikerült Pécsen szellemi otthonra lelnie, s az 1930-as évek végére egyre inkább elszigetelődött pécsi környezetétől, a Kerényi-órák, Kerényi egyénisége marandó, sokáig hatással bíró emléket hagytak tanítványaiban. Kedves pécsi hallgatója, Albrecht (Andor) József 1947-től egészen haláláig levelezett vele és feleségével, Magdával. Leveleiben mindig szívesen emlékezett vissza a professzor óráira, amelyeken – elmondása szerint – Kerényi nemcsak lelkesedéssel tanított, hanem „látni” és „nézni” is megtanította őket. 1947. december 13-án kelt levelében Albrecht ezt írta Kerényinek:

Néha fellapozgatom régi jegyzeteimet, és azokat olvasgatva eszembe jutnak a régi előadások, amelyekért annyira lelkesedtünk mindnyájan, kik latin szakon voltunk. [...] ha néha

elcsüggedek a munkámban, akkor mindig ezt [ti. a Janusról szóló előadást] veszem elő, és elolvasva, újult erővel tudok ismét tovább dolgozni, olyan lelkesedést kelt bennem.⁵⁸

Negyven évvel később Kerényi Magdának címzett leveléből képet kaphatunk a professzor megragadó „előadói művészetéről” és „művészi arcmimikájáról” is:

...nagyobb előadásait mindig este tartotta, s a villanyfény mellett előadásai mindig megragadóak, magával ragadóak az arc és egész egyéniségének gesztikulációjával. Ha az ember jegyezni akart, akkor nem volt szabad felnézni a jegyzetelésből, mert ha ezt tette az ember, akkor többé nem volt lehetséges folytatni a jegyzetelést, – művészi arcmimikája szinte lebilincselte az embert.⁵⁹

Kerényi Magda szerint ez a hatás „nem csak Pécsen és Pesten, hanem később [Svájcban] is, és más idegen országokban tartott előadásainál”⁶⁰ is így volt.

A pécsi bölcsészettudományi kar 1923-tól 1940-ig állt fenn, ebben az évben ugyanis a magyar kormány ideiglenesen megszüntette a kart, s ezután professzorai különböző más magyar egyetemeken folytathatták pályafutásukat.⁶¹ Kerényi 1940. szeptember 9-én kelt levelében ezt írja Gulyás Pálnak a pécsi egyetem helyzetével kapcsolatban:

Pécsett a filozófiai kar, úgy látszik, megszűnik. A tanárok részben Kolozsvárra, részben Szegedre kerülnek. Sorsomat meg nem tudom, de minden szál Erdély felé húz.⁶²

Kívánsága ellenére azonban Szegedre helyezték, ami újabb álmomása volt a hazai tudományos élettől való elszigetelődésének és elidegenedésének; nem sokkal később Svájcba emigrált.

Jegyzetek

- 1 Kerényi Károly vallástörténeti és ókortudományi munkássága, iskolateremtő és tudományközvetítő szerepe, az ókortudományban, illetve a magyar és európai szellemi életben betöltött pozíciója – elsősorban Szilágyi János György fáradhatatlan munkájának köszönhetően – viszonylag széles körben ismert. Itt most legyen elég Szilágyi egy róla szóló írására (Szilágyi 1982), valamint egy általa szerkesztett, Kerényi munkásságának hatását körbejáró tanulmánykötet hivatkozni (Szilágyi 1997).
- 2 A pécsi klasszika-filológia szak hallgatójaként adódott számomra a lehetőség, hogy Kerényi Károssal és a pécsi egyetemen eltöltött éveivel foglalkozzam. 1999 óta a pécsi tanszék gondozza Kerényi Károly feleségének, Kerényi Magdának a levelezését, és már hallgatóként bekapcsolódhattam a levelezés katalógizálására és feldolgozására indított projektbe. A projekt keretében, 2016 nyarán másodmagammal másfél hónapot töltöttem Marbachban, a Deutsches Literaturarchivban, ahol Kerényi Károly magyar nyelvű levelezését tekintettük át. Az anyagról címszavas jegyzéket készítettünk, amely immár hozzáférhető az irodalmi archívum honlapján. A pécsi és a marbachi levelezés mellett sikerült rábukanni egy harmadik, kevésbé ismert forráscsoportra is. Az idézetek betűhív átirásban szerepelnek. Kerényi pécsi éveivel korábban Havasréti József foglalkozott, lásd Havasréti 1997 és 2010.
- 3 Polyák 2014, 115–120.
- 4 Polyák 204, 123.
- 5 Hajdu 2009, 125.
- 6 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 117-1923/24. Kivonat az ETE 1923/24. tanévi rendes kari ülés jegyzőkönyvéből. 1923. szeptember 27. 3. pont.
- 7 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 246-1923/24. Pályázat az ETE „klasszika-filológia, különös tekintettel a görög filológiára” című tanszék betöltésének tárgyában, 1924. április 12.
- 8 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Felterjesztés a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez az ókori történelmi tanszék létrehozásának és Alföldi András meghívásának tárgyában, 1924. január 29.
- 9 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 246-1923/24. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza az ókori történelmi tanszék meghívás útján történő betöltésének tárgyában, 1924. március 11.
- 10 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Kivonat az ETE 1923/24. tanévi III. rendes kari ülés jegyzőkönyvéből. 1924. november 25.
- 11 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Különvélemény, 1924. november 24.
- 12 Az 1924-ben elfogadott közoktatásügyi reform (1924: XI. tc.) atyja Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter (1922–1931). Bár a törvény visszahozta a gimnáziumokba az ógörög nyelv oktatását, a három (humán és regálgimnázium, reáliskola) középiskolai típus közül csak a humán gimnáziumokban lehetett

- ógörögül tanulni. A magyarországi ógörög tanítás történetéhez legújabbán lásd Ritoók 2019, első fejezet.
- 13 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Különvélemény, 1924. november 24.
- 14 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Előterjesztés a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a klasszika-filológia tanszék betöltésének és a magyar irodalomtörténeti tanszék tárgyában, 1924. november 25.
- 15 PTE EL VIII. 107. b. 5. d. 178-1923/24. Különvélemény, 1924. november 15.
- 16 Uo.
- 17 PTE EL VIII. 107. b. 6. d. 29-1924/25. A második klasszika-filológiai tanszék helyettesítése és a klasszika-filológiai tanárképző előadásokkal való megbízás tárgyában. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válasza, 1924. október 16; 1924-től (Gyomlay Gyulán kívül) egy rövid ideig Buzássy Ábel, majd Halasy-Nagy József és Holub József és vitéz Mészáros Ede helyettesítő tanárok tanítottak a klasszika-filológia tanszéken Pécsen.
- 18 Szilágyi 2018, 235.
- 19 Moravcsik 1930, 177–188.
- 20 Kerényi 1930, 29–30.
- 21 Szilágyi 2018, 237. A kérdésről általánosan lásd Szilágyi 2005.
- 22 PTE EL ET 1932/33. VI. r. (16) 1932/33. tanévi II. rendes kari tanácsulása. 1932. október 26., 1. pont.
- 23 PTE EL VIII. 101. b. 48. d. 1072-1932/33. Előadvány a klasszika-filológiai tanszék meghívás útján való betöltésének tárgyában. Az ETE 1932/33. tanévi VI. rendes kari tanácsulása. 1933. február 22.
- 24 *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az 1933–1934. tanév második felére.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs, 1934, 39–40.
- 25 PTE EL ET 1932/33. VI. r. (16) 1932/33. tanévi VI. rendes kari tanácsulása. 1933. február 22., 16. pont.
- 26 PTE EL VIII. 101. b. 48. d. 1072-1932/33. Előadvány a klasszika-filológiai tanszék meghívás útján való betöltésének tárgyában. Az ETE 1932/33. tanévi VI. rendes kari tanácsulása. 1933. február 22.
- 27 PTE EL VIII. 101. b. 55. d. 1934-1933/34. Kiadvány Kerényi Károlynak az ETE ny. rk. tanárává való kinevezése tárgyában. 1934. július 28.
- 28 PTE EL VIII. 107. b. 20. d. 26-1934/35. Kerényi Károly egyetemi ny. rk. tanárrá kinevezése tárgyában. 1934. szeptember 24.
- 29 Cícero *De imperio Cn. Pompei* vagy *Pro lege Manilia* című beszéde.
- 30 Xenophón *Emlékeim Sókratésről* című műve.
- 31 Erről bővebben: *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendjeiben 1932 és 1936 között.*
- 32 PTE EL VIII. 107. b. 22. d. 343-1935/36. Értesítés Kerényi Károly ny. rendes tanári kinevezése tárgyában. 1936. július 18.
- 33 PTE EL VIII. 107. b. 22. d. 295-1935/36. Előterjesztés Kerényi Károly ny. rendes tanári kinevezése tárgyában. 1936. május 26.
- 34 *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az 1934–1935. tanév második felére.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs, 1935. 62.
- 35 *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendje az 1935–1936. tanév második felére.* Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R. T. Pécs, 1936. 41.
- 36 Weiss 1997, 911.
- 37 Havasréti 2010, 21. Kerényi programadó, Ókortudomány című írása: Kerényi 1934. Ennek kontextusaihoz és alapos elemzéséhez lásd Simon 2009.
- 38 A Tanárképző Intézetben jellemzően *Középiskolai latin szövegolvasás*, valamint *Görög és római történelem* címen hirdetett meg kurzusokat. Az Ókor-történelem és Archeológia tanszéken, az 1937/38. tanév második félévében *Római történet, Livius-olvasás, Bevezetés az archeológiába* címen tartott előadásokat. Erről bővebben lásd *A m. kir. Erzsébet Tudományegyetem tanrendjeit 1935 és 1940 között.*
- 39 PTE EL VIII. 107. a. 1934/35. Jegyzőkönyv az ETE 1934. évi II. rendes kari tanácsulésáról. 1934. október 24. I./14. pont.
- 40 PTE EL VIII. 107. a. 1935/36. Jegyzőkönyv az az ETE 1936. évi VI. rendes kari tanácsulésáról. 1936. március 11. II./A/3. pont.
- 41 Idézi Havasréti 2010, 21–22.
- 42 Ehhez lásd például Dömötör 1987, 55–58.
- 43 Cser László: *Kerényi Károly emlékezete.* DLA Marbach, Handschriftensammlung.
- 44 Lisztóczy 1989, 55.
- 45 Lisztóczy 1989, 59.
- 46 Brelich 1937. Kerényi és Brelich kapcsolatához lásd Szilágyi 2011, 305–313.
- 47 Cser László: *Kerényi Károly emlékezete.* DLA Marbach, Handschriftensammlung.
- 48 A *Sziget* szerzői voltak: Brelich Angelo, Dobrovits Aladár, Franz Altheim, Gallus Sándor, Gulyás Pál, Hamvas Béla, Kerényi Károly, Kövendi Dénes, Németh László, Prohászka Lajos, Szerb Antal.
- 49 Havasréti 2010.
- 50 Kerényi 1935, 79–102. A későbbiek során is rendszeresen jelentek meg tanulmányai a *Pannonia* hasábjain. Kerényi 1936, 214–225; Kerényi 1938, 203–221; Kerényi 1938, 320–329.
- 51 PTE EL VIII. 101. b. 65. d. 806-1936/37. Előadvány Kerényi Károlynak és Halasy-Nagy Józsefnek a *Pannonia* folyóirat szerkesztő tagjai közé választásának tárgyában. Az ETE 1937. évi VII. rendes kari tanácsulása. 1937. március 18.
- 52 Uo.
- 53 PTE EL VIII. 101. b. 65. d. 851-1934/35. Beszámoló a *Pannonia* folyóirat megindításának lehetőségeiről. 1935. január 9.
- 54 PTE EL ET 1939/40. V r. (105) 1939/40. tanévi V. rendes kari tanácsulása. 1940. január 31., 110. pont.
- 55 Uo.
- 56 Idézi Havasréti 2010, 24–25.
- 57 Havasréti 2010, 25–27.
- 58 Albrecht (Andor) József levele Kerényi Károlynak. 1947. december 13. DLA Marbach, Handschriftensammlung.
- 59 Albrecht (Andor) József levele Kerényi Magdának. 1988. május 16. DLA Marbach, Handschriftensammlung.
- 60 Kerényi Magda levele Albrecht (Andor) Józsefnek. 1988. május 23. DLA Marbach, Handschriftensammlung.
- 61 Weiss 1997, 906–907.
- 62 Lisztóczy 1989, 62.

Bibliográfia

- Brelich, A. 1937. *A triumphator*. Pécs.
- Dömötör T. 1987. *Táltosok Pest-Budán és környékén*. Budapest.
- Hajdu P. 2009. „Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának stációi”: uő: *Irodalom, történet, titok, idegenség*. Budapest, 125–150.
- Havasréti J. 1997. „Kerényi Károly és a pécsi egyetem”: *Jelenkor* 40/9, 901–905.
- Havasréti J. 2010. „A »Táj« és a »Szellem« – Kerényi Károly és Pécs (1934–1940)”: Havasréti J. – K. Horváth Zs. – Szijártó Zs. (szerk.): *A város láthatatlan mintázata. Pécs városa mint az emlékezet helye*. Budapest–Pécs, 19–50.
- Kerényi K. 1930. „Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok”: *EPhK* 54/1–3, 20–35 (= *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest, 37–53).
- Kerényi K. 1934. „Ókortudomány”: *Válasz* 1, 304–314 (= *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, 150–161).
- Kerényi K. 1935. „Gondolatok Dionysosról – Walter F. Otto Dionysosának megjelenése alkalmából”: *Pannonia* 1, 79–102 (= *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, 181–204).
- Kerényi K. 1936. „Római ókortudományunk a háború után”: *Pannonia* 2, 214–225.
- Kerényi K. 1938a. „Die Göttin Diana im nördlichen Pannonien”: *Pannonia* 4, 203–221.
- Kerényi K. 1938b. „Religio Academici”: *Pannonia* 4, 320–329 (= *Halhatatlanság és Apollón-vallás*, 323–332).
- Kerényi K. 1984. *Halhatatlanság és Apollón-vallás. Ókortudományi tanulmányok 1918–1943*. Budapest.
- Lisztóczy L. (szerk.) 1989. *Adj Ideákat az időnek! Kerényi Károly és Gulyás Pál levelezése*. Budapest.
- Moravcsik Gy. 1930. „Klasszika-filológiánk és a nemzeti tudományok”: *Széphalom* 4/7–9, 177–188.
- Polyák P. 2014. „Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai”: *Per Aspera ad Astra* 1/1, 115–137.
- Ritoók Zs. 2019. *Homéros Magyarországon*. Budapest.
- Simon A. 2009. „Az antikvitás érzéki hagyománya. Kerényi Károly és »a könyv problémája«: uő: *Dionysos színrevitele*. Budapest, 171–200.
- Szilágyi J. Gy. 1982. „Kerényi Károly emlékezete”: uő: *Paradigmák. Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*. Budapest, 237–272.
- Szilágyi J. Gy. (szerk.) 1997. *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Budapest.
- Szilágyi J. Gy. 2005. „Mi, filológusok”: uő: *Szirányzene. Ókortudományi tanulmányok*. Budapest, 489–518.
- Szilágyi J. Gy. 2011. „Elváló utak. Brelich Angelo és Kerényi Károly levélváltásához”: uő: *A tenger fölött*. Budapest, 305–313.
- Szilágyi J. Gy. 2018. „Igazán, komolyan csak az ókortudománnyal érdemes foglalkozni. Déri Balázs interjúja (2002)”: Komoróczy G. (szerk.): *Örvények fölé épülő harmónia I. Tudományban élni*. Budapest, 234–258.
- Weiss J. 1997. „Adalékok a pécsi bölcsészkar történetéhez”: *Jelenkor* 40/9, 906–914.